

וכי ימוך אחיך - על כבוד וצדק חברתי

המקור המרכזי אותו נרצה ללמוד הינו גמרא במסכת כתובות השוורת סיפורי מחאה חברתית של פעם בדיני נתינת צדקה על ידי החברה. נשמע מוכר... ננסה לדלות מרצף הדוגמאות את הרוח הנושבת בנושא המבנה החברתי-כלכלי הראוי.

תכונות העשירות והעניות מופיעות פעמים רבות בתורה שבכתב ושבע"פ אך לא מן הנמנע כי הן מעורפלות במידת מה. עינו במקור הבא:

כתובות סז:

תנו רבנן: "די מחסורו" (דברים ט"ו ח') אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו. "אשר יחסר לו", אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו, פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ לפניו שלשה מילין:

ע"פ המקור לעיל, איך מתפרש קו העוני? בין מה למה הוא מחלק?

ענין זה יכול להתבאר ע"י הפירוש הבא:

"שיטה מקובצת" - כתובות סז:

אפילו סוס לרכוב עליו וכו': ודוקא בעשיר שירד מנכסיו שהוא מורגל מתחלה בתענוגים גדולים אבל בשאר עניים שלא הורגלו בכך לא מחייב כולי האי... והגאונים ז"ל כתבו דכל הני מעשיות דעני בן טובים בעני שאינו מפורסם בעניות שעושין לו כבוד שלו כדי שלא יתפרסם, אבל עני שנתפרסם אין לו אלא כאחד מעניי ישראל.

המשך הסוגיא:

תנו רבנן: מעשה באנשי גליל העליון שלקחו לעני בן טובים אחד מציפורי ליטרא בשר בכל יום. "ליטרא בשר" מאי רבותא? אמר רב הונא: ליטרא בשר משל עופות, ואיבעית אימא: בליטרא בשר ממש. רב אשי אמר: התם כפר קטן היה, בכל יומא הוה מפסדי חיותא אמטולתיה: ההוא דאתא לקמיה דרבי נחמיה, אמר ליה: במה אתה סועד? אמר ליה: בבשר שמן ויין ישן. רצונך שתגלגל עמי בעדשים? לגלג עמו בעדשים, ומת. אמר: אוי לו לזה שהרגו נחמיה! אדרבה, אוי לו לנחמיה שהרגו לזה מיבעי ליה?! אלא איהו הוא דלא איבעי ליה לפנוקי נפשיה כולי האי.

האם הספורים סותרים? איזה סיפור "צודק"? הלכתית (פתיחת הסוגיא) ומוסרית?

המשך הסוגיא:

ההוא דאתא לקמיה דרבא, אמר לו: במה אתה סועד? אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין ישן. אמר ליה: ולא חיישת לדוחקא דציבורא? אמר ליה: אטו מדידהו קאכילנא? מדרחמנא קאכילנא! דתנינא: (תהילים קמה) "עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו" בעתם לא נאמר, אלא בעתו! מלמד שכל אחד ואחד נותן הקב"ה פרנסתו בעתו. אדהכי אתאי אחתיה דרבא דלא חזיא ליה תליסרי שני, ואתיא ליה תרנגולת פטומה ויין ישן. אמר: מאי דקמא? אמר ליה: נענתי לך קום אכול.

שולחן ערוך - יורה דעה סימן ר"נ

כמה נותנין לעני, די מחסורו אשר יחסר לו. כיצד, אם היה רעב, יאכילוהו. היה צריך לכסות, יכסוהו. אין לו כלי בית, קונה לו כלי בית. ואפילו אם היה דרכו לרכוב על סוס, ועבד לרוץ לפניו כשהיה עשיר, והעני, קונה לו סוס ועבד. וכן לכל אחד ואחד, לפי מה שצריך הראוי לתת לו פת נותנים לו פת עיסה נותנים לו עיסה מטה נותנים לו מטה הראוי ליתן לו פת חמה חמה צונן צונן להאכילו לתוך פיו מאכילין אין לו אשה ובא לישא משיאין לו ושוכרים לו בית ומציעים לו מטה וכלי תשמישו ואחר כך משיאין לו אשה: הגה ונראה דכל זה בגבאי צדקה או רבים ביחד אבל אין היחיד מחוייב ליתן לעני די מחסורו אלא מודיע צערו לרבים ואם אין רבים אצלו יתן לו היחיד אם ידו משגת...

איזה חילוק עושה הרמ"א? האם הצדקה הכללית שונה מהצדקה הפרטית?

המשך הסוגיא:

תנו רבנן: אין לו ואינו רוצה להתפרנס, נותנין לו לשום הלואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: נותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונותנין לו לשום הלואה. לשום מתנה? הא לא שקיל! אמר רבא: לפתוח לו לשום מתנה. יש לו ואינו רוצה להתפרנס, נותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין ממנו. חוזרין ונפרעין הימנו? תו לא שקיל! אמר רב פפא: לאחר מיתה. ר"ש אומר: יש לו ואינו רוצה להתפרנס, אין נזקקין לו, אין לו ואינו רוצה להתפרנס אומרים לו הבא משכון וטול כדי שתזוח דעתו עליו.

מהם ההבדלים בין ר' שמעון לחכמים?

המשך הסוגיא:

מר עוקבא הוה עניא בשיבבותיה דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי בצינורא דדשא יום אחד אמר איזיל איחזי מאן קעביד בי ההוא טיבותא ההוא יומא נגהא ליה למר עוקבא לבי מדרשא אתיא דביתהו בהדיה כיון דחזויה דקא מצלי ליה לדשא נפק בתרייהו רהוט מקמיה עיילי לההוא אתונא דהוה גרופה נורא הוה קא מיקליין כרעיה דמר עוקבא אמרה ליה דביתהו שקול כרעך אותיב אכרעאי חלש דעתיה אמרה ליה אנא שכיחנא בגויה דביתא ומקרבא אהנייתי ומאי כולי האי דאמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב ואמרי לה אמר רב הונא בר ביזנא אמר ר"ש חסידא ואמרי לה א"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי נוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים מנא לך מתמר דכתיב (בראשית לח) היא מוצאת.

המשך הסוגיא:

מר עוקבא הוה עניא בשיבבותיה דהוה רגיל לשדורי ליה ארבע מאה זוזי כל מעלי יומא דכיפורא יומא חד שדרינהו ניהליה ביד בריה אתא אמר ליה לא צריך אמר מאי חזית חזאי דקא מזלפי ליה יין ישן אמר מפנק כולי האי עייפינהו ושדרינהו ניהליה כי קא ניחא נפשיה אמר אייתו לי חושבנאי דצדקה אשכח דהוה כתיב ביה שבעת אלפי דינרי סיאנקי אמר זודאי קלילי ואורחא רחיקתא קם בזבזיה לפלגיה ממוניה היכי עבד הכי והאמר ר' אילעאי באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש הני מילי מחיים שמא ירד מנכסיו אבל לאחר מיתה לית לך בה:

רבי אבא הוה צייר זוזי בסודריה ושדי ליה לאחוריה וממצי נפשיה לבי עניי ומצלי עיניה מרמאי.

רבי חנינא הוה ההוא עניא דהוה רגיל לשדורי ליה ארבעה זוזי כל מעלי שבתא יומא חד שדרינהו ניהליה ביד דביתהו אתאי אמרה ליה לא צריך מאי חזית שמעי דהוה קאמרי ליה במה אתה סועד בטלי כסף או בטלי

זהב אמר היינו דאמר רבי אלעזר בואו ונחזיק טובה לרמאין שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום שנאמר (דברים טו) וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא ותני רבי חייא בר רב מדיפתי רבי יהושע בן קרחה אומר כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד <עבודת כוכבים> {עבודה זרה} כתיב הכא (דברים טו) השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו' וכתוב התם (דברים יג) יצאו אנשים בני בליעל מה להלן <עבודת כוכבים> {עבודה זרה} אף כאן <עבודת כוכבים> {עבודה זרה}.

ת"ר המסמא את עינו והמצבה את בטנו והמקפח את שוקו אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך המקבל צדקה ואין צריך לכך סופו אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך תנן התם אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו ולא והתניא היה משתמש בכלי זהב ישתמש בכלי כסף ישתמש בכלי נחושת אמר רב זביד לא קשיא הא במטה ושולחן הא בכוסות וקערות מאי שנא כוסות וקערות דלא דאמר מאיסי לי מטה ושולחן נמי אמר לא מקבל עילווי אמר רבא בריה דרבה במחרישה דכספא רב פפא אמר לא קשיא כאן קודם שיבא לידי גיבוי כאן לאחר שיבא לידי גיבוי: